

06 310 5

Осьвічені Жиди.

Розвідка Єске-Хоїньского.

Переложив з дозволу автора

Д. Іван Млавюк.

ЛВІВ.
З печатні В. А. Шийковського.
1911.

T3(9=E)

зотисати

Перепечатка з „Руслана“.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

7147

I.

*Жиди в Туреччині . — В Нідерляндах. —
Урієль да Коста. — Модена. — Люцатто. —
Спіноца. — Декаденція Жидів — Банди-
тизм. — Протверезіне. — Мойсей Мендельзон пер-
ший „освічений“ Жид.*

Довга ніч справдешньої єгипетської тем-
ряви оповила душу жидівського народу около
1400 року по Хр. Науковий і літературний рух
середновічних Жидів, що розвивалися свобід-
но під прихильним опікунством Маврів,
впустивши трохи сьвітла до сумних ghett
Гренади, Террагони і Кордови, ослаб і згас.
Ученики Ібн Нагрелів, Ібн Ганахів, бен Єгуда
Геберолів і Маймонїдесів зробили місце таль-
мудистам, кабалїстам і преріжним сектарям,
що раз на раз виринали то в Німеччині, то
в Туреччині, то в Польщі.

Такий стан тривав довго, бо протягом
XV, XVI, XVII і майже цілого XVIII. століття.

Освічені Жиди.

*

Коли цілий християнський світ порушав ся дуже живо, шукаючи нових доріг, Жиди стояли на місці. Не відмежували ся они ніколи так дуже від нашої суспільности, як в добі відродін, що бажала з ними порозуміти ся і погодити.

Не лише християни протягнули в XVI. в. руку до Жидів.

Дуже прихильно прийняв в Стамбулі султан Сулейман жидівського маґната Йоао Мікеса, прогнаного з Португалії. Їго син, Селім висунув навіть вигнанця 1566. р. до гідности князя Наксос, давши єму кілька островів на Егейськім морі, іменував єго своїм повірником і правною головою турецьких Жидів. Дуже багатий, обдарений незвичайною властю, мав Йоао Мікес (Йосиф Нассі) способи і нагоду збирати довкруги себе розкинутих по цілім світі співісповідників і зайняти ся їх недолею. Але він волів памятати лиш о собі і о своїм найблизнім оточенню.

За короткий час здавало ся, що в Нідерляндах покаже ся нове жерело оживляюче душу жидівського народу. Осьмілені терпимостию Вільгельма Оранського, вдерли ся громадно іспанські і португальські вигнанці до нідерландських міст, уподобавши собі головно Амстердам, де вже по кільканайцяти літах закупили 300 палат і найбільших домів і загорнули в свої руки всю торговлю, збогачую-

чи ся незвичайно скоро. Здавало ся, що в так користних умовах віджиють традиції Гренади, Террагони і Кордови, що на вільній землі знов засвітає якийсь світло, що розжене темряву, яка налягла Юдею. Показало ся справді кілька світел — Уріель да Коста, Бенедикт Спіноца, Лев бен Ізак Модена і Сімон Люцатто — але нідерляндські Жиди здавали сейчас ті світла, згасили їх силою при помочи великої клятви.

Тальмудична казуїстика опанувала всевладно думку жидівського народа, а єго серце заняла торгівля. Кому тальмуд або торгівля не давали подостатком хліба, той шукав єго на иншій дорозі. Більше уперті жидівські пролетарі стали розбишаками.

Вже в XV. в. вештали ся по Німеччині різні розбійничі ватаги, що були пострахом для всіх. На чолі тих ватаг стояли жиди і погани, що явили ся в Європі 1417. р. Ті ватаги ґаздували цілий XVI, XVII і XVIII вік, нападаючи головно в неспокійних часах, як підчас трийцятьлітньої війни і французкої революції. До нинішнього дня оповідають Німці про звірства жидівських ватажків: Емануїла Гайнемана, Мойсея Гойма, Якова Мойсея, Авраама Якова і многих инших. Цілий легіон тих жидівських опришків вичисляє Ave Lalle-mant (Deutsches Gaunertum).

Остала по них памятка. Відома річ, що

рабівники і злодії всіх народів послугують ся своїм питомим жаргоном, що по німецьки зве ся: *rotwälsch*. Жаргон той се збірка німецьких, циганських і жидівських висловів. Перевага жидівських доказує, хто був єго головним творцем.

Ніколи не упав юдаїзм так низко, як в XVII. і XVIII. віці. З єго монотеїзму не лишило ся нічого крім формулок, ритуальних дрібниць, тальмудичних софізматів, кабалістичних фантазій і віри в амулети. Перший ліпший авантюрник, амбітник, або спритний карьерович іменував себе Месією (Саббатаї Цві, Яков Йосиф Франк і інші), а жидівські товпи ішли за ним. Рабіни стали чудотворцями, шарлятанами, весь нарід хопив ся торговлі, рабував і убивав.

Проф. Отто Генне am Rhyn, автор „Історії жидівської культури“ (*Kulturgeschichte des Judenthums*) дуже прихильно настроєний до Жидів, каже: „Се доба в історії Жидів, супроти котрої треба жалувати, що не пропали, не вигинули передтим“.

На склонї тої страшної для Жидів хвилі уродив ся перший „освічений жид“ в новітнім розуміню. Був се Мойсей Мендельсзон, а властиво Мойсей, син Мендля з Дессави, званий правовірними Жидами Мойше Дессав, а реформованими, третим Мойсеєм (перший — біблійний, другий Маймонідес).

Родив ся він в Дессаві 1729. року, де учив ся тальмудичної мудрости у Давида Фринкля. Був дитиною хирлявою, худощавою, убогою. Коли его учителя покликала берлінська громада на рабіна, пішов він за ним якочотирнацятьлітний хлопець. Тут в столиці Прус найшов нових добродіїв. Польский тальмудист І з р а е л ь Л е в і з Замостя отворив перед ним книги Маймоніда, Арон Соломон Г о м п е р ц научив его по німецки і виробив єму посаду учителя в домі якогось багатого Жида. Хоровятний, худощавий, убогий хлопчина став „ученим на письмі“ і не потребував вже більше журити ся про насущний хліб.

І був би без сумніву ніколи не переступив границі „звичайної учености“ в жидівскім розуміню, бо зачав уже щось дописувати до єврейского видавництва, як би не случай. Той случай, що став его призначенєм, познакомив его з Готтгольдом Еффраїмом Л е с с і н г о м (1754. р.) і мав рішучий вплив на его дальшу судьбу.

Як відомо, Лессінг був жидофілом, речником жидівської еманципації, випередив в тім згляді француску революцію, Mirabeau-a, Gregoire-a, Rabauda de Saint-Etienne, гр. de Clermont-Tonnere і „філософів“ з конвенту. Ще не прийшло нікому у Франції на думку заопікувати ся Жидами, коли его драма п. з. „Жиди“ кинула вже в їх обороні на сцену рукавицю „християнській нетерпимости“.

Ясна річ, що так прихильно настроєний для Жидів письменник заволодів зараз охочим і щирим серцем молодого, жадного знання Жида, впровадив єго в християнські товариства, познакомив з науковими і літературними сьвіточами, заохотив до дослідів німецької літератури, писати по німецьки.

Над Берліном уносив ся тоді дух осьвіти (Aufklärung). Прибув він з Парижа, з відгомонам енциклопедизму. Ним переняв ся сам Фридрих II. Великий.

Осьвіта ся, розпочата мефістофелевим усьміхом Вольтера, звертала ся з початку лише проти християнства взагалі, а католицизму з окрема, нім запалала яскравим полум'ям ненависти до всякої віри, розпадаючи ся над божищем енциклопедистів, перед la Raison.

Так острої форми ненависти і фанатизму не прибрала осьвіта в Берліні. Повільний, розважний Німець вдоволив ся лиш єї блідою копією, єї відгомонам, безбарвним релігійним індиферентизмом, що лучив ся з легковаженням форм.

Як раз „віра“, психологічна підстава для осьвічених Жидів найновішого типу, знімала їм страх перед християнською ненавистію і позволяла їм вірити або не вірити в усьо, що їм припало до вподоби. Не так зглянем, податним для них був терористичний культ „розуму“ французької революції.

Користаючи з догідних обставин, почав Мойсей Мендельзон сходити ся з Німцями і писати по німецки, на чім вийшов дуже добре. Жид, що писав і печатав по німецки, був в тім часі таким дивом, що від разу став голосним.

А коли сей Жид здобув ся на відвагу стати в суперечности з рабіноюю формалістикою, через одну ніч виріс до так великих розмірів, що одноголосно названо єго філософом, генієм, третим Мойсеєм.

Не багато було філософії в тих подіях, в єго „Philosophische Gespräche“, в єго „Федоні“ і „Morgenstunden“. Що такий самоук міг позбирати з ріжних філософів, старинних і новійших, позбирав, позшивав, склеїв і злучив в одну цілість. Єго філософічні розвідки були компіляціями, але они мали більший попит, як твори Канта.

Новість додала їм блиску. І та новість була дійсно їх головним змістом і заслугою. Бо Жид, що говорив, писав по німецки, що розправляв о річах загально людского значіння, перебив хінський мур, що ділив до сего часу „вибраний парід“ від християнської суспільности, став перший на проломі нових часів, був — творцем, отцем, Німців, Французів, Англичан, Італійців, Поляків і т. д. мойсеєвого ісповідання.

Окружений сяєвом реформатора, „тре-

того Мойсея“, подивлюваний, прославлюваний християнами, ходив Мендельзон в сьвітлі слави, як герой. Навіть сам король, Фридрих II. яко осьвічений філософ, але яко володар свого народа, мудрий опікун і сторож, непримиримий антисеміт, оказав єму свою прихильність.

А як сей Жид псований, піддержуваний, видвигнений в гору християнами заховував ся супроти християн? Християнство мало право жадати від него хотьби лиш тої самої поблажливої терпимости, з якою оно споглядало на юдаїзм Мендельзона.

Прийшло на гадку Ляватерови, званому в тих часах теозофічному фантастови і цирихському френольови, навернути на християнство осьвіченого Жида, що з тим зовсім не таїв ся, що не похваляє тальмудичної казуїстики, рабінових ніжностей і жидівської відрубности. Гадка дуже природна. Бо хто відриває ся від своїх, хто запевняє, що єсть Німцем, може схоче зілляти ся з своїми новими родимцями під кожним зглядом.

Стараючи ся наклонити Мендельзона до християнства, казав Ляватер перевести Боннета „Апологию християнства“ з французької на німецьку мову і післав єї „третьому Мойсеєви“ в посвяти (1769). Кожний осьвічений християнського походження чоловік був

би обминув мовчанкою сей незручний манерв прозелітизму, наколи не відповідав би єго переконанню, а Мендельзон? Він відповів Ляватерови так пристрасно апольогією юдаїзму і так ненависною критикою християнства, що кількадесять літ тому назад був би зато згорів на кострі.

Не досить того. В обороні проти закидів правовірних Жидів, що посуджували єго о відступство від віри пророків, написав 1783 найліпше своє діло п. з. „Jerusalem oder über die religiöse Macht im Judentum“. Золотою статуєю повинні були єго Жиди винагородити за сю книжку. Бо жаден з їх танаїмів, амораїмів і рабінів не здобув ся на так могучу апольогію юдаїзму і так згідну критику християнїзму, як осьвічений, неупереджений, філософуючий Мойсей Мендельзон. Христа важив ся зрівнати з Франком. В своїм прославленю мозаїзму, а ненависти до християнства забув навіть бідняга тих елементарних засад льогіки. В ділі „Єрусалим“ запевняє він, що „не узнає ніяких правд, крім правд людського розуму і длятого нема потреби відривати ся від юдаїзму, що не знає об'явленої релїгії в християнськїм розуміню, а рівночасно запевняє, що „Бог об'явив Жидам через Мойсея чудесним надприродним способом всі права, заповіді, правила життя і науки, потрібні до осягнення дочасного і вічного щастя“.

Тож християнське обявленє є пересудом, ложию, що стоїть в суперечности з правдами розуму, а обявленє Мойсея видержує критику навіть осьвіченого філософа! Дійсно, якась особливша тальмудична лєогіка.

Золотим памятником повинні були правовірні Жиди увіковічнити память автора „Єрусалима“, а они?

Коли Мойсей Мендельзон переложив „Тору“ на німецку мову „для ужитку своїх дітий“, викляв єго Р а ф а і л К о г е н, начальник рабін трох громад: альтоньскої, гамбурскої і вандсбєгскої, голова тодішних правовірних німецких Жидів і приказав спалити єго німецку Тору. І дійсно поступали так з нею в польских містах.

Мойсей Мендельзон умер 1786. р. Зійшов з того сьвіта богатий, бо просьвіта і філософія зовсім не спиняли єго памятати про мамону. Просьвіта дала єму славу і поважанє філософуючих християн, а торговля гроші.

Се перший осьвічений Жид новійших часів, отець, творець не знаного перед ним типу.

Від християнської суспільности взяв він просьвіту, ширші погляди на суспільні справи, науку, прихильну поміч, прихильне поперте словом і ділом, славу, товариске становище, при їх помочи видобув ся з брудної, смердячої низини жидівського пролетарияту і з те-

мряви тальмудичної і кабалістичної казуїстики — загорнув всьо. За ті щедрі дари ввіс до німецької літератури кілька філософічних компіляцій, що роблять нині вражінє наївних виробів і одно діло правдивої вартости, а се власне діло („Єрусалим“) був поличником для християнства.

Освічений Жид не перестав бути загорілим ворогом Христа; освічений філософ, що називав всяке ісповіданє пересудом, заботом, а боронив завзято свого. Сьвіжо ушечений Німець не забував о „царскім походженю вибраного народа“, чванив ся тим, що лише Жидам надав Господь Бог релігійні правві заповіді.

Як другий Мойсей „Маймонід“ умів погодити грецку філософію з мудростию тальмуда, так бавив ся і „третий Мойсей“ в просьвітника, рационаліста, і не перестав бути в душі наскрізь Жидом. Навіть клятва Когена не зогидила єму юдаїзму.

II.

(Наслідники Мендельзона. — Весселі. — Салльон Герца. — Другий тип осьвіченого Жида. — Протест в лоні Жидів. — Ганс. — Цунц. — Мозер. — Реакція між християнами. — Ген, ген! — Громадне хрещенє осьвічених Жидів.

Мойсей Мендельзон не був взагалі жидівським реформатором, за якого єго держали, бо єго писаня не дійшли до широких верств, до властивого жидівського народа. Зрештою не мав він відваги стати явно перед своїм народом яко провідник, наражати ся на єго гнів. Хотяй бавив ся в філософа, то виповняв з ревностию і точностию правовірного хусита всі ритуальні прикази; коли прийшов шабас, відкладав перо, не скінчивши навіть розпочатого листа.

Він вплинув лише на малу скількість своїх співісповідників, на Жидів більших міст.

А був в тих містах якийсь процент заможних, торгівлею збогачених Жидів, що їм огидло вже бути галапасами суспільности і яких утомив деспотичний нагляд синагоги. Бачивши, що „просьвіта“ Мендельзона зняла з него „жовту латку“, що зрівнала єго в товаристві з іновірцями, окружила приязню, поважанєм Німців і принесла славу — і переконавши ся, що громи рабінової клятви стратили в Прусах свою силу, перестали убивати; що безкарно можна опирати ся синагозі, кинули ся сі амбітні і невдоволені пристрасно до просьвіти. Скоро скинули з себе жидівську ношу, почали говорити по німецьки, учити ся у християнських професорів і філософувати.

Дуже добре представляє незнаний автор розвідки поміщеної в „Gegenwart“ Брокгауза (том X. 526—603) ту горячку віджидоватіння можнійших німецьких Жидів з кінцем XVIII., а на початку XIX. в. Він каже: „Жидів огорнула хороблива жадоба товариского стану і охота затерти всяку різницю, яка відділяла їх від християнських товаришів. Та горячка мусіла пошкодити їх природному розвиткови. Не учили ся они для науки, лише для того, щоби при помочи науки дістати ся на висшій щаблі суспільної драбини. Кождий хотів конечно уходити за просьвіченого і длятого помітував зверхними формами юдаїзму. Першому ліпшому здавало ся, що коли відрече ся

жидівських звичаїв, глузуючи з них явно, тоді цілком зрівнає ся з Німцями. Поверховна наука, поверховне образование, а передовсім афектовне, наслідуване, мнимо вільнодумство в релігійних річах, що обаявало ся не лише легковаженем правовірної синагоги, але й усякої віри взагалі, були знаменними чертами заможніших Жидів“.

Та горячка наглого віджидоватіння витворила другий тип освіченого Жида, що множив ся від тоді в кругах багатшого купецтва, в фінансах і в пересічній жидівській інтелігенції. Єсть ним плиткий неісповідник, філософуючий дилетант *sans Dieu et maitre*, що висів у воздуху між небом, а землею.

Висить між землею, а небом, бо чоловік не може відразу здіймати з себе шкіру, в котрій ходив тисячі літ. На се треба цілих поколінь. Висить між небом а землею, бо відорвавши ся від свого материнського пня, а не зріши ся ще з чужим пнем, стратив основи під ногами. Від нового окруження відділяє єго ціле море відмінних розумінь, виображень, обичаїв, симпатії і антипатії, ціла культура иншої раси, иншої народности, иншого ісповідання, цілий новий сьвіт, що єго не може стравити без лихих наслідків не лише протягом кільканайцяти, але і кількадесяти літ.

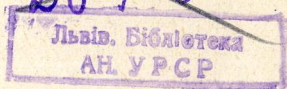
Нагла просьвіта в практичних цілях не

КСЕ АС

могла вийти на здоровле філософуючим німецьким Жидам. Строїли ся нею, як недоброю мішаниною, не подала она їм чеснот арийської а відняла чесноти семітської раси. Позбавивши їх віри предків, забрала їм разом з нею загальнолюдські етичні розуміння. Уживане життя, резонуючий цинізм і вільна любов добули ся з того багна яко вонюче зіле.

По смерті Мендельзона, громадив довкруги себе осьвічених Жидів дотепний лікар, Марко Герц, жонатий з красною Генрієттою Лемос, донькою доктора Веняміна Лемоса, що походив з португальських Жидів.

Не самі Жиди бавили ся в сальоні Герца. Підносили єго своїми іменами знані учені і літерати: Ніколяї, Рамлер, Гумбольдти, Фарнеаген von Euse, Гентц, Фридрих Шлегель і перейжі явші особитости: Мірабо. Бо весело було в сальоні осьвіченого Жида, що в нїм водили рей осьвічені Жидівки, між ними обі доньки „третього Мойсея“, Дорота і Рахеля Левін. Добрі вина, їда, музика, спів, ніби дотепна учена recte безісповідна балаканина, а передовсім свободна, без границь розпустна любов притягали всіх печенярів. З цинізмом філософуючої розпусти назвало себе се свавільне товариство „Союзом чесноти“ (Tugendbund). Званий жидівський історик, що хвалив і боронив свій нарід, Осьвічені Жиди.

професор др. Гритц, назвав дім Герца (Geschichte der Juden) „шатром Медиянітів“.

Такі овочі видало перше відорване Жидів від правовірного юдаїзму, перша просвіта на основі культу розуму.

Менше більше то само діяло ся в Королівці, де Гартвіг Весселі провадив дальше роботу Мендельзона, то само в усіх більших німецьких містах, де блеск „просвіти“ впав на громаду заможнійших Жидів, що не були вдоволені своїм положенєм.

З першого асиміляційного руху новіших часів вилізла умовá і етична анархія яко зідлива гадина. Ніхто не подумав про розширенє і поглибленє реформи розпочатої Мендельзоном, а коли знайшов ся який „дивак“, котрий зрозумів, що позори не вистарчають, тоді здвигали інші раменами.

Такими диваками були три молоді німецькі Жиди: Едвард Ганс, Леопольд Цунц і Мойсей Мозер. Они заснували 1819 р. в Берліні товариство, що мало на ціли цілковиту переміну Жидів (Verein für Kultur u. Wissenschaft), котрого орґаном була часопись „Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums“. „Бажаємо перемінити єство Жидів з внутр — говорили — щоби запровадити гармонію між ними а народами, серед яких живуть“.

Молоді фантасти не нашли нігде під-

держки. Їх орган згас по третім числі, а товариство вело сухітниче житє. Зневірений без-успішністю, писав Г а н с до свого приятеля В о л ь в і л я: „Коли дальше потриває сей нерозум, сей брак одушевлення, тоді по правді не варта буде журити ся сею жидівською голотою (Gesindel), а в річнім звіті з діяльності товариства змалював менше більше такими самими чорними красками осьвічених Жидів свого часу, як се зробив автор розвідки поміщеної в Gegenwart Брокгавза. „Любов до релігії і ретельність давних відносин проминули, а опорожнене місце не заняло нове одушевлення. Скінчило ся на тій відємній гросьвітї, що погорджувала традиціями минувшини, бо ніхто не постарав ся про се, щоби ялове заперечуванє всего заступити новими твердженнями. Що собі Жиди присвоїли з європейської цивілізації, не є дійсною цивілізацією, се лише зверхня поволока, тим більше нетерпима, чим менше в ній змісту. Лише длятого повісили Жиди на своїй сьвятинї віску просьвіти, щоби обманити людий, що мають нову фірму. А прецінь се старий, внутр зігнилий будинок, підпертий лише із внї для ока.“

Другий творець товариства Цунц, стра-тив до тої степені віру в асиміляційний експеримент Мендельзона, Весселлі-ого і свій власний, що писав у листі до Вольвіля: „Я

зайшов так далеко, що не вірю вже зовсім в можливість відродин Жидів; треба кинути каменем на того опиря, щоби єго сполосити."

Не лише жидівські ідеалісти втратили віру в можливість асиміляції на дорозі „просвіти“. Стратили її також осьвічені християни. Не поблажав їм ніколи король Фридрих II., все держав їх сильно в руках, не любили їх, не довіряли їм: Гердер, Гете, Фіхте, Кант, Шопенгавер. Знана також річ, що і Вольтер та Наполеон не були їх приятелями.

Зрештою просвіта в розуміню енциклопедизму зблідла, збанкрутувала. Її шкідливість виказав тероризм французької революції. Культ розуму став у руках жирондистів беззглядним бурителем, в руках Дантонів і Маратів розпустником і убийником, а в руках Гебертів, Шеметів і Кльоців огидним циніком і боіохульником.

Прийшла реакція, протверезіє.

В Німеччині звернула ся та реакція проти філософуючих Жидів що їх філософія зовсім не спияла займатися давною, неосьвіченою методою торгівлі. В році 1819 рознесло ся знов по цілій Німеччині середньовічне гепп, гепп! Міста: Норимбергія, Бамберг, Франкфурт, Дармштадт, Карльруге, Гамбург, Гданьск, Діссельдорф, Гайдельберг і інші погромили, виганяли Жидів.

Тоді спав страх на сю цілу осьвічену громаду Жидів, що висїла у воздуху, між землею а небом. Що тепер пічнуть они бідні, куди підуть? Перестали бути правовірними Жидами, християнами не були ніколи. Се дуже вигідне становище у філософуючих часах „без Бога і пана“, стало небезпечне в часах реакції. Куди тепер підуть? Правовірна синагога не прийме їх — „Медиянітів“. А зрештою они самі, відвикли від жидівських звичаїв і обичаїв і не хотіли би вертати до традиції гетта.

Не було иншого виходу: треба було утечи під опікунчі крила хреста.

Майже весь осьвічений Ізраель німецький вихрестив ся між роком 1819—1823. В самім Берліні вихрестило ся 1.236 Жидів, а в инших пруских містах 1.382.

На перший огонь пішло „шатро Медиянітів“ Герца з єго одалісками, доньками Мендельзона і єго сином на переді. Покорили ся також хрестови жидівські идеалісти, Ганс і Мозер і їх приятель Генрих Гайне.

І Людвик Берне змінив віру.

III.

Публіцисти, жидівські літерати. — Третий тип осьвіченого Жида. — Людвик Берне. — Генрих Гайне. — Жидівський дотеп. — Самоіронія.

Слідував тепер новий, третій тип осьвіченого Жида: публіцист, літерат, жидівський поет з християнською метрикою або без неї.

Є обовязком звичайної приличности не обиджувати народности і ісповідання, яке хтось прийняв добровільно. Так поступили Ганс, Мозер, осьвічені жидівські ідеалісти і заслужили собі своїм розумним, тактовним поступованєм загальне поважанє. Ганс, охрестивши ся, посвятив ся науці і був дуже пожиточним професором університету.

Не так поступали Людвик Берне і Генрих Гайне.

Оба прийняли німецку народність і християнське ісповіданє. Ніхто їх до сего не си-

лував, ніхто не накидав їм в колисці патенту на Німця і метрики хрещення. Охрестили ся і знімчили ся самі з повною свідомістю довершеної зміни: Людвик Берне (яко Жид Лейба Барух) в трицятім другім році життя (1818), Генрих Гайне яко 25-ти літний молодець (1825). Знали оба, що роблять, бо були оба „освічені“, належали оба до освіченої суспільності, образували ся на університетах.

Людвик Берне проживав від 1830. р. постійно в Парижі, де умер р. 1837. З Парижа писав свої „Парискі листи“ (Pariser Briefe), що зовсім є зрілим овочем єго публіцистичного таланту. В тих листах виляв багато хули, зневаг, жовчі, скаженої ненависти супроти Німців, своїх нових родимців.

Таким німецьким патріотом був засимільований, свіжо упечений Німець.

А Генрих Гайне?

Без жалю розпрощав ся з вітчизною, переніс ся так само як Берне до Парижа і полюбив Францію. *Vive la France quand même!*— говорив. Єго брат жив у Відні і став горячим прихильником Австрії, другий поселив ся в Петербурзі і перекинув ся в Росіянина.

Яко публіцист (Französische Zustände 1832) впровадив до німецької літератури і печати богату, зідливу, глумливу, беззглядну критику народних хиб, якою дотепер послуговують ся жидівські публіцисти. Не критикував, але немилосердно кусав, плював, опльовував

слиною сьміху легкодушного Фавна і гордого Мефістофеля, всьо і всіх, навіть Людвіка Берного, що по крові був єму близший як Німці; не щадив, зневажив єго память по смерті огидним пасквілем (Heinrich Heine über Ludwig Börne).

Яко філософ був „особистим ворогом“ християнства.

В своїм „Причинку до історії релігії і філософії в Німеччині“ (Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland 1834) називає християнство „тяжкою заразливою хворобою“.

— „Християнська ідея — каже він — обхопила нечувано скоро римську державу, неначе заразлива хвороба. Протягом середніх віків тривали терпіня, то страшна горячка, то умученє, а ми новочасні відчуваємо ще в членах корчі і ослабленє. Хотяй між нами вже не один подужав, однак не може зовсім видобути ся з загального шпитального воздуха, приневолений нещасливий, яко одинокий здоровий між самими хворими. Коли суспільність прийде колись до цілковитого здоровля, коли настане спокій між тілом а душею, коли ті два первні будуть взаїмно себе проникати в первісній згоді, тоді навіть люди не зможуть зрозуміти штучного опору, викликаного християнством“... „Проба воплощення християнства — як наглядно переконуємо ся — по-

несла цілковите поразенє. Коли знаходимо ся ще тепер, як то многі думають, в добі молодости нашого роду, то християнство належало до найбільш дитинячих студентських помишлів суспільности, що далеко більше приносять чести єї серцю, як розумови“... „Суспільности навкучили ся вже всі агнці, она бажає поживнійшого корму... правдивого хліба і красного тіла. Суспільність з пожалованєм усьміхає ся, пригадуючи собі свої молодечі ідеали, яких не могла здійснити, мимо многих заходів; тепер стає она мужески практичною. Суспільність ісповідує тепер дочасний утилітаризм, думає справді про те, як би то вигідно і красно уладити ся, щоби їй було добре на старість. Тепер першою задачею є вернути до здоровля, бо чуємо ще велику неміч в членах. Сьвяті вампіри середних віків виссали з нас тільки житєвої сили. Християнство, неспосібне знищити матерію, понижило найбагороднійші розкоші, з того повстала облуда і гріх. Треба провітрити наші чувства, як по перебутій заразї.

В „Die Bäder von Lucca“ називає Гайне католицизм „релігією, що так виглядає, неначе би якраз Бог умер. Чути кадило, як на похоронї, а музика заводить так сумно, що можна дістати меланхолїї“. „А знов проте стантизм є занадто розумний і коли би в євангелицкій церкві не було органів, не був

би ніякою релігією. Між нами кажучи, — та релігія нікому не шкодить, але і нікому не помагає.

Так про християнство висловлював ся чоловік, що утік під єго опікунчі крила із страху перед реакцією в надії зробити кар'єру з підлогою християнської метрики.

Всьо помішало ся в голові сего легкодушного, змислового, цинічного чоловіка, сего характеру без характеру: грецький культ тіла, матеріялізм енциклопедистів, міщанський лібералізм з 1830 р. роялізм, демократизм, німецький романтизм, безвіроісповідна фанфаронада таких „медиямітських шатер“, яким був салон Герца в Берліні і дальше єго продовженє, салон Рахелі Фарнгаген (доньки Мендельзона), в котрім учив ся яко молодий студент знання і філософії життя — і жидівських традицій.

Головно сі послідні кипіли в єго душі з силою родових, народних і расових традицій.

Незадовго по прийнятю хрещеня писав Гайне до Мозера: „Раджу тобі прочитати Головіна „Подорож до Японії“, з сеї книжки дізнаєш ся, що Японці є народом найбільше освіченим на землі. А навіть сказав би я, що є народом найбільше християнським, наколи би не був вичитав (на своє велике счудованє) що ненавидять християнства. Хочу бути Я-

панцем! Они найбільше ненавидять хрест! Хочу бути Япанцем!”

Довідавши ся, що Ганс намовляє Жидів до хрещеня, писав Гайне до того самого Мозера: „Не знаю, що маю думати про сю новину, яку мені довів Коген. Він говорить, що Ганс навертає Ізраїльтян на християнство. Коли се робить з переконання, то єсть ідиотом, а коли з облуди, то злочинцем. Не перестану єго ніколи любити, але мимо того признаю ся, що приємнішою була би для мене новина, що Ганс украв мені срібні ложочки, як тамта новина. Було-би мені дуже прикро, якби ти похваливав моє власне хрещенє. Ручу тобі, що бувби я не хрестив ся, наколи би право дозволяло красти срібні ложки.“

В посмертній снадщині Гайного знаходиться стих під з. *Einem Abtrünnigen* („Відступникови“).

Адольф Штроттман догадує ся в своїй монографії Гайного, що сей вірш відносить ся до навернення Ганса.

Вся ненависть Жида, потомка тальмудистів бухнула до хреста з тих листів Гайного і з того єго стиха, ненависть тим більша, що упокорена, поконана хрестом, ненависть, що дасть ся пояснити у правовірного хусита, але є грішна в осьвіченого, а у сьвіжого неофіта майже підла. Охрещений Гайне, що клеветав на християнство, є подібний до злющого пса, що уїдає на пана, який взяв єго в опіку.

Гайне є найсовершенішим образом осьвіченого Жида в першій половині XIX. віку. В нїм злучили ся в одну цілість і подвоїли ся всі питомі черти єго попередників і оточення, в котрім виховав ся і дозрів. Як Мендельзон і Весселі, старав ся бути Німцем, а не знав відорвати ся від традицій свого народу; як они, навив ся просьвіти з християнських жерел, а погорджував тими жерелами; як Ганс, Цунц і Мозер запалив ся з початку до відродин Жидів і остиг („Жида є тут, як всюди, дуже брудні і шахраї — писав 1823. до Мозера з Люненбурґа); як ціла весела компанія з „шатра Медиянітів“ узнавав культ красного тіла, займав си вільною любовю, перелицьовував з цинічним гумором цілу мивущину не лише християнства, але й юдаїзму, філософував по дилетантски, посьвячував для удаваного дотепу правду, бавив ся в ліберального реформатора, хотяй не мав властиво ніяких переконань; раз демократ, то знов роалїст, а навіть приклонник „святиого деспотизму“, змінчивий, дражливий, як жіноча примха, постарав ся із страху перед реакцією, чи може для кар'єри о християнську вивіску, з ненавистю в серцю до неї.

Був він найкрасшим образом типу осьвіченого Жида в другім поколїню і довів сю просьвіту до єї послїдних, природних наслідків, безвіроїсповідности і космополїтизму.

Благородніші від него, Ганс і Мозер, уміли гідно достроїти ся до нових обставин; поважнійший від него, більше замкнений, одностайний Берне, замкнув ся в границях політичної, суспільної і театральної критики; він один, великий римотворчий талант, але безладна, розчіхрана голова, підлягаюча вражінням хвилі, кидав ся на всьо і всіх.

За мало було єму того нехтованя християнства. Він напастував навіть юдаїзм, скарб свого народа: Не говоріть мені о тій релігії (жидівській), якої не бажаю і своєму найбільшому ворогові. Не приносить она нічого крім ганьби і сорому. Юдаїзм не є ніякою релігією, є се прямо нещастє. (Die Bäder von Lucca).

І Бога на останку поховав. „По правді, ми вже визволили ся з пелен деїзму. Ми є свободні, не хочемо громовика тирана, ми повнолітні і не потребуємо вітцівської опіки. Ми не є також фабрикатами великого механіка. Деїзм є релігією для невільників, дітей, Женевців, годинникарів“... „Чи чуєте голос дзвінка? Приклякайте, бо ото саме подають вам тайни конаючого Бога.“ (Gesch. d. Religion u. Phil. in Deutschland).

З фанфаронадою здорової молодости викрикував на вступі до „романтичної школи“. Ніякі боязливі згляди не склоняють мене обминати звичайними двозначниками мої переконання, що відносять ся до Божих справ“.

Бідний Гайне, бідний осьвічений! Таким зухом був так довго, доки єму нічого не долягало, а коли „релігія утіхи“, котру так ревно визнавав і практикував, виссала з него житеві соки і кинула в силі мужеского віку на страшне ложе безсиля поступаючого параліжу (Matratzengruft), тоді відразу стратив відвагу. В своїм „Geständnisse (1853)“ ляментував: „О коби я міг всьо знищити, що писав коли небудь про німецку філософію! Прямо признаю ся, що всьо, що в тій книжці відносить ся до Бога, є фалшом, як і нерозвагою. Фалшом і нерозвагою є твердження, яке я повторив за школою, мов би деїзм сконав в теорії. Ні, не є правдою, що критика розуму положила конець єствованю Бога. Деїзм жиє, жиє своїм найживіjším житєм. Він не умер і зовсім не забила єго найновійша німецка філософія. Ся паутинна диялектика німецка не може навіть приманити пса зпід печи, не може убити кота, а що доперва Бога“. А в заповіті своїм каяв ся: „Від чотирох літ позбув ся я філософічної гордості і вернув до ідеї і релігійних понять. Умираю з вірою в одного Бога, всемогучого Сотворителя сьвіта, котрого прошу о милосердіє для своєї безсмертної душі. Жалую, що виражав ся я деколи в своїх письмах про сьвяті річи без належної почеси, але до сего склонював мене більше дух часу, як мої склонности. Коли

несьвідомо згрішив я проти моральности і добрих обичаїв, що творять правдиву підставу всяких монотеїстичних релігій, то перепрашаю за се Бога і людей“.

Підхлібний сатир і легкодушний богохульник в покутничій одежі на ложу безсильности!.. Яка се прикра трагедія!.. Страшно покарав жидівський Єгова Гайного за єго „релігію розкоші“. Єгова, бо хуленого християнства навернений грішник не перепрошував.

І Давтон „перепросив Бога і людей“ за то, що установив революційний трибунал, але також аж тоді, як був безсильний, коли єго жандарми комуни парискої замкнули в клітці Conciergerie. Єго перепросини Бога і людей не воскресили тисячі тих нещасливих, ним замордованих.

І перепросини Гайного не уздоровили сего легіону філософуючих дилетантів, затровених отруєю єго богохульних дотепів.

Гайне був шкідливіший від інших звичайних резонерів безвірників, бо він боровся з релігією не доказами приступними для всіх, лиш оружієм Вольтера — досадним сьміхом, Мефістофелевим реготанєм, плиткими дотепами. А сьміх получений з принадою фразою все „здобуває“ півосьвічених інтелігентів. Ніхто прецінь не хоче бути сьмішний.

Гайне вніс в літературу всесвітну і німецку окремий рід гумору, радше дотепу, не

знаного до тепер арийській суспільности. Нема в тім дотепі німецької *Gemütlichkeit*. Єго дотеп не сьміє ся, але висьміває, не гризе серцем, не критикує, але кепкує, кусає, плює, не переконує, але вивертає козли, удає придурковатого, перескакує з пахучих цвѣтів нераз прекрасних пісень (*Buch der Lieder*) на гнилий сьмітник цинізму. Німці називають таке глузованє *faule Witze*.

Єсть се дотеп питомий жидівский. Знають єго дуже добре всі, що стикають ся з жидівскою інтелігенцією. Повно єго всюди. Нема случаю хвилі, комічної чи трагічної, нема чоловіка, що єго не перелицював би. Забавляючий ся всім цинізм єсть єго твором і змістом.

І ще одна питоменна черта входить в склад того дотепу. Називає ся она самоіронією (*Selbstironie*). Кепкуючий Жид висьміває всьо, навіть власний нарід, навіть самого себе, а висьміває з тонкостію мозку виостреного на ремені тальмудичної казуїстики. Найбільший антисеміт не глузує так дуже, так немілосердно з Жида, як Жид з Жида. Арієць не забуває ніколи, що цілею сатири єсть *castigare mores*; Жид бавить ся дотепом, без огляду на се, кого і що обризкує їдовитою слиною.

Специфічно жидівский гумор Гайного був у борбі з ідеалами християнської культури страшнішим оружем як єго плитка, примховата аргументація. Новий, незнаний Арийцям,

облесний, забавний гумор, подобав ся дуже різного рода безвіркам і доси їм подобає ся. „Зробив їм школу.“ Всі німецькі Witzblatt-и се его діти. Чоловік має склонність до цивізму.

Всі доморослі філософи повторяють до тепер з приємністю дотепи Гайного, але ні оден з них не уважає відповідним пригадати его відкликане (Geständnisse) і его заповіт.

Гайне не умер яко тип осьвіченого Жида. Він воскрес тепер у Варшаві в громадї революційної жидівської молодіжи, але та молодіж не говорить вже по польски, а навіть не по німецьки, лише чванить ся жаргоном.

IV.

Четвертий тип осьвіченого Жида. — Жид реформований. — Ізраель Якобзон. — Авраам Гайґер. — Примат юдаїзму. — Пропаганда. — Гірш Грец. — Ненависть до християнства.

Лихо зрозуміла, нестравлена осьвіта ви-творила легіон учеників Гайного. Затроїла она головно філософуючих дилетантів, стала „вірою“ нової жидівської інтелігенції, що доби-рала ся до суспільних і товариских відносин. Вийшовши з Німеччини, розлізла ся она до всіх більших міст Європи. Всюди, чи в Ні-меччині, чи у Франції, Англії, Італії ітд. був той тип осьвіченого Жида до себе подібний, лише з тою різницею, що говорив ріжними мовами.

Не всі однак осьвічені Жиди були без-віроісповідні. Не був ним — як знаємо — М о й с е й М е н д е л ь з о н, не були ними

инші вороги деспотизму рабінату. Біля Жида sans Dieu et maître, кристалізував ся, піс рівночасно в свідомості четвертий тип осьвіченого Жида, що не перестав бути Жидом в новій одежі. І сей тип зродив ся в Німеччині, а зове ся він „реформованим“ Жидом.

Вже рабін Ізраель Якобзон, снуючи дальше діло Мендельзона, „реформував“ синагогу (1815). Заложив він в Кассель і Берліні окрему святиню для реформованих Жидів. Але ся перша проба не утворила ще численнішої громади.

Бластивим реформатором синагоги став доперва Авраам Гайгер (ур. 1810 у Франкфурті). Син рабіна, образував ся зразу на тальмуді, але скоро перейшов до християнських шкіл. Покінчивши університетські студії в Гайдельбергу і Бонн (учив ся східних язиків), став рабіном, з наміром „знищити синагогу тальмудистів“ і поставити на її місце святиню, що змістом і формою відповідала би поглядам нового часу.

Був вперед рабіном в Вісбаден (від 1832). Переслідуваний правовірними Жидами переніс ся (1839) до Вроцлава, де заняв місце другого рабіна, біля тальмудиста Тіктіна. 1863. р. покликано єго до Франкфурта, 1870. до Берліна, де умер 1874.

Гайгер не думав зовсім про зілляне Жидів з народами, посеред яких жили; противно,

він був не лише переконаний, до юдаїзму прив'язаний Жид як Мендельзон, але мрів навіть про примат юдаїзму і підчиненє під єго ноги християнства. В тій цілі постановив о чистити синагогу від перестарілих пересудів і обрядів, що відпихали від неї осьвітених Жидів і християн. Зніс він т. з. тефілліє (ремінні молитви) і віру в амулети, радив перенести шабас на неділю і назвав обрізанє „варварскою чинністю“. Головно борба з обрізанєм звернула проти него ненависть тальмудистів.

Розважний, знаючи дуже добре, що всякі реформи повинні дозрівати поволі, коли мають бути тривкі, здержував він надто наглий розгін горячийших ворохобників. В р. 1846, повстала в Берліні реформована громада, що відкинула віру в Месію і цілий Тальмуд, знесла обмеженє страв і єврейский язик з богослуженя і зменшила значінє шабасу. Покликаний на рабіна тої громади Гайгер не лише відказав ся, але зганив надто строгий розгін Берлінців, що заповідав жидівску схизму, чого він собі зовсім не бажав. Він хотів направи, перебудови синагоги, а не єї розкладу на два ворожі собі табори.

Як рабін К о г е н викляв несправедливо Мендельзона, так тальмудисти переслідували несправедливо Гайгера, бо він був загорілим Жидом подібно як они, лише з тою ріжни-

цею, що був більше освічений, мудрійший і ліпше від них читав з книги духа часу.

Однак той дух часу зовсім не спиняв єго зазначувати при кожній нагоді „висшість юдаїзму над християнством“, зневажати чувства християн, голосити, що „єдино гідне розумінє чоловіка є привілеєм Жида“, вірити, що юдаїзм буде колись загально людскою вірою (Weltreligion). Під єго впливом завязало ся в Берліні 1845 р. нове жидівське товариство (Genossenschaft für Reform des Judentums), що оголосило всюди і супроти всіх слїдуючу девізу: „Хочемо віри, хочемо позитивної релїгії, бажаємо юдаїзму, стоїмо вірно при старім завітї, уважаючи єго Божим обявленєм, що просвітив духа наших предків. Ми кріпко переконані, що юдаїзм се одна правдива віра і що она стане колись всесвітною. Але шануючи сьв. Письмо, хочемо визволити ся зпід деспотизму мертвої букви. Не можемо вже молити ся в намірі повороту до Палестини, ні вірити в прихід Месії“.

Се була инша мова. Не тим способом відзивали ся філософи з шатра Медиянітів, не так мріли Ганс, Цунц і Мозер навіть Генрих Гайне не важив ся накидати людям юдаїзму.

Між ворогами Тальмуда збудила ся непримирима, бундючна, жадібна мести гордість тальмудистів. Они дословно повтаряли меґа-

льоманські мрії рабів Е л є а з а р а і О с с и ї, що „Бог не за кару забрав Ізраїльтянам їх землю, віддаючи їм на власність цілий сьвіт, але для того, щоби цілий сьвіт навернули до юдаїзму“.

Так кріпко вірив Гайгер в переконуючу силу юдаїзму, що навіть займав ся єго пропагандою. Знаменитий проповідник, запрошував християн до синагоги. І удало ся єму дійсно навернути кілька безвіроісповідних християньского походження до ізраїльского Єгови.

Се четвертий тип осьвіченого Жиди, що виріс на почві християньскої цивілізації. З тої причини научив ся мов християньских народів, щоби набути знанє і наукову методу звернути проти християньства.

Найнаглядвійшим представником сего типу був найславнійший зпоміж Жидів історик жидівського народа, др. Г і р ш Г р е ц, польський Жид (уроджений в Познаньщині 1807), вроцлавський професор, учений великого знаня. Єго дванадцятитомова історія Жидів (*Geschichte der Juden*) розпочата 1853 р., скінчена 1875, основне діло, оперте на жерелах, аж кишить ненавистію до всього, що християньске.

Грец називає християньство архіворогом. Коли який Жид охрестить ся, то „покидає жерело живої води, щоби відсьвіжити ся во-

дою з побілених гробів..." „Християнство виконало між собою, а розумом пропасть"... „Жид ніколи не був Шильоком, а були ним християни"... „Соромно і сьмішно обвішувати посивілу матір (юдаїзм) блискучим шихом доньки, що більше її поганив, як прикрашував"... „Мойсей Мендельзон вивав перший на сю гадку, не силувати нікого в річах совісти, що не прийшло на думку ніякому християнинові (про Ляйбніца, Гротта, Баула, Мільтона, Льокка, Пуфендорфа, Томасіюса і много інших Грецьсвідомо замовчав). З нагоди громадного хрещення Жидів між р. 1819—1823, пинить ся Грецьсгніву, потішаючи ся лише тим, що такий як Берне і Гайне перейшли лиш для того до табору ворогів, щоби, взявши до рук їх зброю, бороти ся з ними тим успішнійше“.

Без церемонії запевняє вкінци Грець, що Жид не має зовсім потреби признавати ся до народности, посеред якої „случайно“ находить ся.

З тою самою ненавистю до християнства, що впровадило їх до сьвятині своєї штуки і знання, зняло з них клятву темних і посадило біля себе, при вільнім столі політичної свободи, відносили ся і відносять ся до тепер всі представники сего типу. Американський Жид, др. Герцберг назвав христия-

янство „огидним забобоном“; вроцлавський Жид др. Юліус Бергер говорив, що лише юдаїзм вирве суспільність з християнського варварства і двигне її до правдивої гуманності“, берлінський Жид Гольдгайм викрикував: „треба знищити, збурити все, що сотворило християнство, щоби „Ізраель міг сповнити своє відвічне післанництво“.

Освічені Жиди, освободжені невільники, могли собі дозволити на таку відвагу, бо нові часи зняли тимчасом узи з ненависти давнійше старанно укриваної. Їх щирости не грозили вже тортури і костри.

V.

Еманципация політично-суспільна Жидів. — Французска революция. — Вольтер. — Оборонці Жидів: *Mirabeau, Gregoire, Thiery, Saint Etienne, Clermont-Tonnerre*. — Жиди підчас революції. — Еманципация французских Жидів. — Наполеон I. — Еманципация Жидів в інших краях Європи. — Нові типи освіченого Жиди: політик, днівникар, спекулянт. — *Creteux*. — Гелда. — Ротшильд. — *Pereir-u*. — *Alliance Israelite*. — Німецькі Жиди. — Бамбергер — Ляскер — віденьський „крах“. — Протверезінє. — Нове: генн, генн! — *Glagau*. — Новий тип освіченого Жиди. — Жид коліґаціоніст.

Коли німецькі Жиди працювали над від-
родинами Ізраеля з „внутр“, то французські
старали ся практично визискати переворот
ідейний і політичний другої половини XVIII.
століття.

Вигнані з Франції 1394. р. обминали
Жиди досить довго землі Галлійців покван-

них до острих діл. Аж в XVI. в. почали всувати ся обережно від сторони Німеччини, до граничних міст, головно до Альзациї і Льстари́нгії. Так само бояли ся також Англії, хоть Кромвель відчинив їм знов брами Альбінських островів. До нинішнього дня живе в цілій Франції і Англії менше Жидів, як в одній Варшаві. При кінци XVIII. в. було їх в Парижі все-го около п'ятсот.

На зайдів з Німеччини і Польщі споглядали криво не лише самі Французи. Поселені в Бордо іспанські і португальські вигнанці бояли ся торгової конкуренції „чужих краєнів“ і так довго забігали до Ришільє, доки не вишахрували баніції німецьких Жидів 1761. Сего діла ненависти і купецкої зависти доконало двох богатих Жидів в Бордо, Ізаак Pereira, дід ославлених пізнійше „гріндерів“ за другого цїсарства, Ізаака і Еміля Pereire-ів, основників Credit Mobilier і Ізаак Pinto, що писав різночасно оборону юдаїзму проти Вольтера.

Викидані одними дверми, вертали „чужі“ Жиди потайки до Франції другими. В тім часі, коли революція повсталала, господарили знов по своєму в Альзациї.

Францускі Жиди повитали великий переворот з радостию, сподіючи ся від него поправи своєї долі. Таж революція виписала на своїм стягу „права чоловіка“, а і они були

людьми. Однак не зараз сповнили ся їх надії. На перешкодї став їм антисемітизм енциклопедистів, інструкторів революції, що по приміру Вольтера не були фільосемітами. Знана річ, що „князь просвіти“ погорджував Жидами і клав їх на рівні з „циганами і злодіями“. І французкий нарід ненавидїв Жидів. І поки підбурений Якобінами забрав ся до „аристократів“, кинув ся вперед до альзацких лихварів.

Найшли Жиди могутого оборонця в реторичнім таланті Mirabeau-а, приєднали для своєї справи сьвященника Grégoire, адвоката Thierry, графа de Clermont Tounerre, Rabanda de Sain-Etienne і всїх масонів, а мимо того сї законодавці опирали ся їх бажанням. Не могло їм навіть на разї громадне „патриотизованє“. Оповідає Лев Кан у своїй історії Жидів підчас революції, що парискі Жиди старали ся дуже ревно о ласку „патриотів“, що брали чинну участь в патриотичних демонстрациях на засіданнях секцій і клубів, що служили навіть в комітеті „публичної безпеки“, яко секретарі і в народній гвардії. Влізливо і з криком прислугували ся революції, а она їм не довіряла.

Однак на останку перемогли засади нової струї французку жидофобію. В рік по революції надала Франція вперед Жидам з Бордо горожаньскі права (1790) а слідуючого року всім иншим.

Спадкоємець революції, Наполеон Бонапарте досить довго над тим роздумував, поки потвердив величний дар законодавців революції. І мав до сего слушні причини.

Бо ледви минуло кілька літ, як дістали горожаньство Жиди, а вже вспіли зразити собі своїх добродіїв. Протягом тих кілька літ зруйнували хлопа альзацкі і льотаринські Жиди. Один лише штрасбурський суд зліцитував 1802—1804 р. за мільон франків хлопських посіlostий. Цілі села переходили на власність лихварів, пів Альзациї стогнало в жидівській неволі. Тоді Наполеон І, осьвічений син осьвіченої доби зробив те саме, що зробили „середновічні варвари“: видав приказ, щоби суди застановили скарги і жидівські домагання.

Дня 6. цвітня 1806. р. сказав в державній раді: „Право повинно входити всюди, де добробитови горожан грозить руїна. Держава не може заховувати ся рівнодушно, коли нарід гідний погорди нищить два департаменти Франції. Треба уважати Жидів не лише окремою релігійною сектою, але обходити ся з ними, як обходить ся з чужим, віддільним народом. То було би дуже велике понижене французского народа, наколи би він мав дістати ся під управу найнижшої з усіх рас. Жиди є розбійниками, правдивими круками наших часів. Треба їм відобрати з рук торгівлю, яку понижають лихвою“.

А слідуєчого дня, 7. цвітня, говорив ще до сенаторів: „Вже за часів Мойсея були Жиди лихварами, а християни лише виїмково займають ся тим огидним ремеслом, за що дізнають погорди від своїх родимців. З підмогою філософічних розправ не змінить ся жидівської вдачі. В таких случаях треба виїмкових прав. Треба відняти Жидам торгівлю, так як карає ся сваволлю золотара, що фабрикує фальшивий товар. Повторяю ще раз: нечесне поступованє Жидів не є провиною лиш одиниць, але спадає на весь нарід, на єго характер“.

Такий погляд про Жидів мав імператор, котрого бюст парискі Жиди вінчали в синагозі, котрого діла оспівував їх поет, Ілія Налеу, єврейскою мовою, котрого називали своїм Месією. Очевидно лиш так довго, як довго дрожали під єго могутчою рукою, бо по Ватерльо зовсім забули про него.

Мимо тої погорди для Жидів не міг Наполеон спроневірити ся традиціям революції, з котрої походив. По довшій застанові потвердив їх горожанські привілеї, але чував над їх поступованєм. Головно лихварів не спускав з очий. В марті 1808 р. видав для надреньских провінцій декрет такого змісту: „Зносить ся всі довги зятягнені у Жидів малолітними, жінками і військовими. Заборонює судам приймати жалоби жидівских лихварів. Хто взяв більше як 10%, тому не вільно доходити своїх прав судовою дорогою“.

Від 17-1. р. користали французські Жиди з горожанської рівноправности, була то однак лише жидівська рівноправність. Правдиве їх визволене зачинає ся аж по 1830 р. по липневій революції.

За приміром Франції пішла Данія, що визволила Жидів вже 1814. р. В Німеччині довго вагали ся, поки зняли з них виїмкові права. Їх рівноправности опирали ся там Ротен, Павлюс, а найпристрастнійше вихрест професор Фридрих Юлій Шталь. Рік 1848. переломив відразу Німців до Жидів, обдарив їх повними горожанськими правами. Норвегія визволила Жидів 1851, Португалія 1852, Англія 1858, Італія 1859 р. Угорщина 1867, Австрія 1867. Найдовше опирали ся загальній струї Швайцарія (до 1864) і Іспанія (до 1876 р.).

Від 1830 р. починає ся у Франції нова доба в історії осьвічених Жидів. Тепер повстають три нові типи: Жид-політик, Жид-дневникар і Жид-спекулянт.

Перший вдирає ся до влади, другий помагає першому, третій користує ся в своїх спекуляціях з влади першого і реклами другого.

Всі ті три типи мають спільні прикмети, всі строятъ ся в пера кличів французкої революції, мають все на устах: *liberté, fraternité, égalité*, є лібералами, поступовцями, фі-

льософами в роді Гайного, в потребі соціялістами і анархістами, відгравують ролю вільнодумних і патріотів даного краю, а властиво прядуть даліше нитку Мендельзонів, Гайних, Гайгерів, — нитку відрухової жидівської ненависти до всеї християнської культури, — і думають все і всюди лиш о собі, о своїх інтересах. Громадно втискають ся до масонських товариств, поділяючи разом з ними ненависть до християнства взагалі, а особливо до католицизму.

Всі відзначають ся незвичайною рухливістю, влізливо тиснуть ся наперед, нетерпеливо без розваги, є вельми зарозумілі, дражливі і взаїмно доповняють ся. Дуже часто зливають ся в одній особі всі три, а ідуть завсїгди разом, лавою, з борбі з культурою і кишенею християн. Фінансові справи відгравують в сій борбі головну ролю. Як відомо, Ізраель любить понад всьо готівку.

На престолі Бурбонів засїв Людовик Филипп Орлеанський, син Филиппа Egalité, великого Майстра „великого Сходу“, революціонера з ненависти до королевої Марії Артонїни, санкільота із страху перед терористами, — сам в літах першої молодости Якобінець, масон. Такий король не міг бути „вспятником“, був приневолений провадити даліше діло великої революції.

Зрозуміли се французкі Жиди і станули

сьміло, цілою громадою, на політичнім видні. Адольф Ізак Cremieux, Макс Serbeer, Ахіль Fould, Венедикт Fould, Goud-Chaux, Мехель Alean, Леопольд Javal, Густав Fould, Макс Königswater, Еміль Pereire, Евген Pereire, Адриян Leon, Bamberger, Евген Lisbonne, Едвард Milhaud, Альфред Naquet, Фердинанд Dreyfus, Рафаїл Bischofsheim, Давид Raynal, Еміль Javal, Каміль Dreyfus і Фердинанд Cremieux засіли у французьким парляменті яко послы. А понад сею громадою Жидів-політиків вносить ся Жид - фінансіст, з великим мішком золота — париский Ротшильд.

Жиди політики, зрозумівши дуже добре значіне печати, постарали ся передовсім о своїх людей в дневникарстві. Потрясли чересом, найшли більше услужних пер, як було їм потрібно. La Presse, Constitutionel, Debats, Siecle і інші дневники пішли без опору на їх плату. Зрештою сприяла їм ворожа минувшині струя, сьвіжий подув лібералізму, званого міщанським, що обняв французку інтелігенцію 1830 р. Печать промощувала їм опінію. А они?

Були горожанами Франції, самі звали ся Французами, мали повну свободу рухів, в їх інтересі лежало не підчеркати надто явно своєї жидівщини, нікому не наражувати ся.

А они добивши ся власти, старали ся

відразу зневажити, понижити католицизм. Разом з масонами усунули з конституції вступний артикул, що називав католицьку релігію державною релігією і переперли державну плату для рабів. Знава річ, що Людвик Філіп затвердив сю реформу.

Оголомшені легкою виграною, згорділи Жиди відразу до того ступня, що зажадали устами своїх послів Milhauda і Reinacha, зрівняння рабів, звичайних начальників дрібних громад, в гідности в єрархічнім ступені з католицькими Епископами, головами просторих дієцезий, провінцій. Сего однак було вже за много навіть французским лібералам. Відказали.

Коли Жиди-політики працювали разом з масонами з підмогою своєї печати над збуренем, знищенем християнської традиції, то Жиди-спекулянти кинули ся з хижостю круків на чужі кишені. Захищені ліберальним законодавством, що визволило торгівлю згід всякого нагляду — *laisser faire laisser aller* — komponували карколомні спекуляції, займали ся грабежию на великі незнані до тепер в Європі розміри. Гріндерами називано тих новітніх піратів, що рабували безпечнійше, вигіднійше як зухвалі морські бандити, бо не були наражені на оборону із сторони тих, що на них напали.

Париский Ротшильд і братя Еміль і Ізаак Pereir-и були першими гріндерами XIX. в. Освічені Жиди.

Они є творцями нового типу, того хижака у фраку, що пожирає, поглотує з цинічним усьміхом купецкої зручності ощадність, кєрвавицю мільйонів рук працюючих в потї чола; они витворили гєлду, „затроєне дерево“ новїйших часів на передї торгєвлї.

Перші гєлди повстали в XVI. ст. а утворили їх амстердамські і антєверпїйські Жиди. Були се однак товарові гєлди, що улєкшували продаж і купно справдєшних, єствуючих вартостий. З початку продавано лише з руки до руки, але небавом посередничила також гєлда в замєвленях.

Великий розмах гєлди в нинїшнїм розумїню почав ся доперва у Францїї 1852. р. Сю огидну машину, сю ненасичєну пявку і шулерню „просьвічєної“ доби пустили в рух Ротшильд і Перєїр-и по заснованю Credit Mobilier. Нинїшні гєлдярї усувають т. зв. ефекти, або дїйснї вартости на другє мїсце, а висувують на перше: акцїї, облїгацїї, всякі спекуляцїйні папєри, або нецєвні вартости, дужє часто фантастичні. Та нецєвнїсть потягає за собою спекуляцію, дитиною спекуляцїї є т. зв. гєлдова гра, а наслїдком гєлдової гри, гєзарду, бувають звичайно „крахи“. Хто богатїй, сильнїйший, беззгляднїйший, сєй перелїцитує, руйнує слабшого, убожшого, чєснїйшого. „Великі риби пожирають малі риби“ — називає ся така операція, такий публичний розбїй в гєлдярскїм жаргонї.

Не довго ждала Франція на перший „крах“.

Вже 1857 затрясла ся під торгівлею земля, підмінована спекуляцією. Ротшільди, Переїри загорнули сотки мільонів, а тисячі дрібних грачів вийшли із сеї погонї за золотим руном з торбами.

Рік 1848 випровадив осьвічених французских Жидів на самий верх власти. Без жалю відвернули ся они від Людвика Филипа, свого протектора, добродія, коли він ушав. Їх головний проводир політичний, Crémieux, оголосив в партській радниці республіку і складав адресу тимчасовому урядови в товаристві масонських достойників (6. марця 1848), за що іменувала его нова революція міністром судівництва і дозволила взяти собі до помочи другого Жида Goud-Chaux-a яко міністра скарбу. О, дуже добре господарував сей французский скарбник, бо его управа коштувала Францію протягом двох місяців около 204 мільонів франків, як се виказав звіт ревізійної комісії.

І без жалю відвернули ся французські Жиди від другої республіки, коли її повалив Наполеон III. Нюден з них не став в єї обороні. Зробила своє — вивела їх на верх, дала їм власть, наповнила кишені. Мурин може собі відойти... І під управою цїсаря, потомкам роду сотвореного революцією, можна жити

вигідно і робити свої інтереси. Бонапартови не вільно відкликати роботи духа часу.

Наполеон III. не відкликав „роботи духа часу“. Бож був так само дитиною того нового духа часу, як Французи Мойсезового ісповідання. За єго володіння відгравали Жиди так само славну ролю, як за володіння Людовика Филипа. Crémieux був міністром судівництва, Юлій Favre міністром заграничних справ, Юлій Сімон міністром просвіти, а начальниками їх канцелярій і секретарями: Leven, Lechmann, Hendle, Manuel. І гріндерам не ставив Наполеон III. перепон. Позволив їм без опору рабувати Французів.

Не знати, чому більше дивувати ся, чи нечувано проворній влізливості Жидів, чи наївності Французів. Бож треба бути дуже наївним, щоби дозволити господарувати без контролі у великім краю малій громадці сьвіжо упечатених горожан, що ще не всі говорили добре по французки. Примана доктрин, милозвучних фраз, ліберальних неправд одурила, засліпила потомків великої революції, що не чули нічого, крім тих остогидних доктрин і фраз і не виділи нічого крім їх блиску позлітки.

А тих голоснозвучних доктрин і повабних фраз про вільність, рівність, братерство, про пересуди і заботони християнства, про темноту католицизму, шкідливість духовень-

ства, про добродійства філософічної просвіти, про нову добу, що дасть всім щастя і т. д. сипали Жиди тільки із своїх часописий, що могли тим блискучим піском засипати очі всім тим, що не вміли дивити ся без чужих окулярів. Їх люди Шілер, Вінтерсгайм, Дольтінгер, Церф, Левіта, Левінзон, Дайтш, Ердав заволоділи всіми більшими часописями. Пересічний Француз навіть не знав, хто стоїть за кулісами журналів, з котрих він черпав свою мудрість і політичну віру.

Здавало би ся, що французські Жиди, яким їх прибрана вітчизна не відказувала нічого, для яких стала не лише ласкавою добродійкою, але й любячою матерію, забудуть про своє походження, безслідно зіллють ся у французьким народі, щасливі, що позбули ся вкінці відрубности, яка була їх клятвою, їх мукою протягом тільки віків.

Тимчасом они, під комендою Crémieux-а оснували 1860 „загальний ізраїльський союз“ (Alliance Israelite Universelle), що єсть чисто жидівською інституцією, що опікує ся Жидами цілого світа, котрий оснував в Парижі тайну семінарію рабінську для учеників надсиланих з різних країв.

Та опіка над Жидами цілого світа приносить честь їх почуттю єдності з цілим жидівським народом, їх привязанню до віри і традиції предків, але як она виглядає супроти

їх французского патріотизму, супроти їх „просвіти“ і вільнодумства, що єго накидають иншим ісповіданням?

А чи ж їх просвіта, їх вільнодумство, їх мнима безвіроісповідність оклеветує, обманює свідомо легковірних іновірців. А так, обріхують, обманюють, щоби збурити християнство і на єго руїнах побудувати „всесвітлу“ сьвятиню Соломона.

Знаменем Alliance Israélite Universelle є пара злучених рук і зображене земскої кулі, на котрій оперті таблиці Мойсея.

Проворні в чім иншім Жиди не грішать обережністю, або є вже так певні побіди над християнством, що уважають злишнім укривати ся із своїми намірами і надіями.

По раз третій змінила ся у Франції від 1830 р. форма управи. Наполеон III. відда під Седаном шпаду прускому королеви, Вільгельмови I. І знов відвернули ся французкі Жиди від побідженого цісаря з такою самою байдужністю, з якою відвернули ся від зде-тронізованого короля і поконаної республіки. Що він міг їх обходити? Він же не був Жидом і не могли на нім нічого заробити. Не мали зрештою причини жалувати цісаря, бо третю республіку загорнули їх приятелі, що були того самого переконання, мали ті самі змагання і відразу — масони, особисті вороги хреста. Тепер аж зачнуть собі уживати повної свободи.

Менше більше то само потворило ся в Німеччині лише в тіснійших рамах. Розважнійший від Французів, не так легко як Француз приступний для красивих фраз Німець, уляг вправді духови часу, дав Жидам рівноправність, однак не допустив їх до власти. Лише парламент став ся в Берліні виднѣм попису переконань і змагань „просьвіченого Німця мойсегого ісповіданя“.

На перше місце висунули ся тепер в Німеччині послѣдні три типи осььвіченого Жида: політик, дневникар і спекулянт. Політик пристає очевидно до найсильнійшого сторонництва, верховладного в даній хвилі, до народно-ліберального, що роздавало посольські крісла, дневникар помагав єму, а спекулянт користав з овочів, старань і впливів першого і другого.

Так само як у Франції.

І так само як у Франції старали ся осььвічені Жиди німецькі заволодіти вперед печатию, що виробляла прилюдну опінію. Їх печать була — природна річ — просьвічена, ліберальна, вільнодумна, безвіроісповідна, безпересудна, філософска — recte — ворог цілої християнської культури і забобонів усяких ісповідань взагалі, лише з виїмкою могоїзму.

Нагода сприяла захланній жидівській хачивости.

Бісмарк потребував завсїгди війська і гроший, гроший і війська, не мав отже часу вглядати в наміри амбітників і спекулянтів. Приготовляючи ся від давна до війни з Французами, не мішав ся до внутрішніх справ. Робіть собі, що хочете, лише попирайте мої змагання...

Зрозуміли се Жиди. Кинули ся громад-но до часописий, до парляменту і укували протягом кількох лїт, під позором ліберальних устав много законів, що служили головню їх торговцям. Коли німецька армія переступила Рен і спішила під Wört і Gravelotte, тоді осьвічені Нїмці мойсеєвого ісповідання роздумували лише над тим, як би скоро без праці збогатити ся. Славний акційний закон (Actien-gesetz) склеєно на місяць перед wypowiedженєм війни Франції (11. червня 1870)

Лїбералам мойсеєвого ісповідання ходило головню о те, щоби розвязати руки фінансовій спекуляції, відвернути від неї цїкаве і чуйне око прокураторії. Сеї операції довершив акційний закон, що позволяв кождому закладати банки, пускати в сьвіт мільйони мнимих вартостий, укладати підпринятя (Gründungen... звідси ґріндери), які лише єму подобає ся, словом, обдурювати, обманювати, грабити легковірних, без надзору поліції і судів.

Спекуляция без гелди есть мов би ма-

шиною без мотора, годинником без вказівок, пропасницею без горячки. Через двіста років мав у Німеччині лише Гамбург свою гелду. Потім прибули гелди в Франкфурті над Меном і в Липску. Берлінська гелда повстала аж в 1863.

І тій гелді треба було розв'язати руки і увільнили її від усяких тягарів.

Про се постарав ся німецький лібералізм, що оставав під впливом Жидів.

Найдрібніший крамар приневолений оплачувати концесію і зносити над собою контролю поліції, а гелдяра ніхто не питає про урядове позволенє.

Найдрібніший крамар приневолений оплачувати з свого малого зарібку доходовий податок, а гелдяра, що обертає щодня сотками, увільнило ліберальне законодавство від податків, пла і стемплів.

Поліція і санітарні комісії мають право піддавати ревізії кожний витвір, кожний споживчий артикул. а гелдових паперів не вільно нікому діткнути, хотяй загально знаною є річю, що половина тих уложених спекуляцією на борзі „ефектів“ належить до рода сумнівої вартости.

Лібералізм — чесний! — горлував проти домів гри в Гамбурзі і Вісбадені — проти льотерій, що „деморалізують малих“ — сьвятець! — але гелду, найбільший дім гри, най-

газардовнїйшу льотерию, заслонював красними фразами „свободи торгівлі і промислу“.

А. Талінґ, заводовий редактор берлінської „Börsenzeitung“, говорив про гелду: „Так звані інтереси часові є простою грою на льотерії, а навіть звичайними закладами, а гелда не має навіть сиромоги достарчити тільки ефектів, кільки пожирає їх спекуляція.“

Інший знавець гелди, Оттон Свобода, писав: „Спекуляційні операції є запереченєм елементарної купецкої чесноти, бо гелдяр граючи, не має зовсім наміру умістити свій капітал на гелді. Або не має набуваних і продаваних ефектів, або не думає о дійснім закупнї. Найчастїйше не має навіть гроший. По просту грає в газард з шкодою властителїв ефектів, котрими бавить ся як пилкою, перекидаючи їх між г а в с о ю а б а і с о ю.

Нїмецькі ліберали знали, розуміли дуже добре тайни гелдових спекуляцій, бо хто не розумів би так простих річий, але вімя „свободи торгівлі“ заслонювало затроєне дерево своєю протекцією.

Зараз по санкціонованю акційного права розпочала ся нагінка на чужі кишенї.

Жидівська печать трубїла що дня о знаменитих підприємствах, о надзвичайних спекуляціях. Цїлий легіон кольпортерів, камельотів, агентів розліз ся по краю, розкидаючи всюди по містах, місточках, оселях і селах

плякати, оповістки о знаменитих, брилянтових підприємствах, що принесуть великі дивіденди, маєток, мільони. Купуйте лиш акції, давайте мамону.

Хтобудь, маючи трохи покладного гроша, затуманений обітницями, купував акції і заграничні папери. Берлінська гелда кинула на німецький торг майже всі спекуляційні папери Європи і Америки.

Розогнивши фантазию Німця і єго апетит на легкий заробок, постаралися спекулянти о фірми, що заслонювали би собою їх роботу. Сей і тамтой князь, граф, високий урядник, маючи таке понятє про купецтво, як дитина про житє, дав ся зловити на вудку високої пенсії і засїв в надзорчій раді підприємства, котрого значіння навіть не розумів.

З початку ішла тупо робота спекулянтів. Але коли німецькі війська побили Францію і здобули 5 мільярдів франків, пішов цілий німецький нарід, оголомшений побідою засліплений французким золотом, забаламучений часописями в заставлені спекулянтами сіти.

З початку великі зиски, котрі гриндери умисно роздавали щедрою рукою, збаламутили нарід до решти. Febris aurea страсла до тої степені розважним звичайно „Михайликом“, що навіть інституції в заложеню чесні, як народні банки, споживні спілки, щадничі

каси і товариства Schultze-Delitsch-а не вагалися докинути гріш убогих на обманчиву, рухому філю спекуляції. Протягом двох літ 1871 і 1872 заклали гріндери 780 акційних товариств, то значить два рази тільки, кілько таких підприємств повстало в Прусах протягом сто літ. Сам Штрасбург пустив в рух за 65 мільйонів таларів залізничних акцій, на котрих Німеччина стратила 45 мільйонів.

За мало було спекулянтам приватного гроша. Захотілося їм також застукати до державного скарбу і вирвати звідтам тільки, кілька вдасться.

До головних поразень, які ліберальне законодавство задало скарбови Німців, належить заміна давньої монетарної системи на нову.

Творцем того діла був Жид, Людвиг Бамбергер, „великий німецький патріот“ учасник революційних розрухів з 1848. р., удікінер з боєвища, один з проводирів сторонництва народно-ліберального. Попертий двома іншими лідерами управляючого сторонництва Ляскером і Зоннеманом (також Жидами) не найшов трудности в переведеню свого наміру. Зрештою голоси, що спротивлялися єго помислови „забивали мовчанєм“ стенографічні звітники парламенту (Жида), опускаючи їх в звітах, або покриваючи неясними фразами.

Силою нового монетарного закону приказало правительство постягати всі дотепері-

шні срібні монети і перетопити їх на інші. Не було би в тім нічого злого, якби вартість срібла остала та сама. Але гелда, улюблена дитина і услужна слуга Жидів, постарала ся о те, щоби срібло спало.

Дрібну срібну монету заступилено ніклем. А ніклем для того, бо трох Жидів Макс Нольда, Юлій Пікард і Зеліґ, мали в Навмбурґу над Бобром банкрутуючу копальню нікля, а в надзорчій раді тоїж управи був вуйко Бамберґера, Бішовсгайм.

Війна з сріблом, заміна срібла на нікель і золото, коштували німецький скарб около 200 міліонів марок, як то доказав президент державного банку von Deschand. В ту цифру не входить обнижена вартість срібних начинь: ложок, вилок, цукорниць, свічників ітд.

Цілу ту гору гроший розхапала громада жидівських банкерів, що посередничили при заміні срібла на золото. Спора купка з неї припала також патриотови Бамберґерови, основникови німецького банку (Deutsche Bank).

І того дощу золота було ще за мало жидівським ґріндерам. Заволоділи державним банком, навіть в патриотичнім фондї для інвалідів мочили захланні пальці і там дальше і там дальше.

І про визволенє з лихви також памятали. Вже 1867 звїс парлямент тодішнього Північно-німецького Союзу всі давнїйші закони, що

обмежали довільне побиранє процентів. Нехай і дрібнійші торгові пявки наїдять ся, коли великі риби спекуляції весело купали ся в морю золота.

А всьо то діяло ся в імя свободи, поступу, „святих прав чоловіка“. Яко хоругва лібералізму повівав огидний рабунок, dokonу-ваний на легковірних і убогих.

Німецькі ґріндери мали дуже зручного, хитрого союзника і оборонця в Едварді Ляскері, шефі своїх політеків.

Роджений 1829 в Яротині (в Познаньщині), образував ся Ляскер у вроцлавскім університеті на правника. 1865. р. вибраний до пруского сойму, всю свою кар'єру і час посвятив політиці.

Показний не був. Низкого зросту, присадковатий, кривоногий, кучерявий, поганий, робив комічне вражінє. Але незвичайний красномовний талант, бистрість розуму, Гайнівський дотеп, зеднали єму послух у сторонництві народно ліберальнім і поважанє ґріндерів, особливо коли своїм талантом попирав їх справи. Він то визволив лихву, був головним мотором всіх „свобід“, котрими лібералізм ушасливив Німців 1867—1873, разом з Бамбергом кував всі закони акційні, банкові і гелдові, він вкінці боронив ґріндерів з усею хитростию потомка талмудистів, коли прийшло опам'ятанє.

Бо опам'ятане прийшло. Спричинив его віденьський „крах“ з 1873 р. По раз другий за-трясла ся земля під обманчивою спекуляци-єю, а тим разом так сильно, що її підпри-ємства падали, розпадали ся в порошок, як хат-ки з карт. Кількадесять перворядних ґрінде-рів „великих риб“ загорнуло овоч праці ці-лого народа, а решта пішла з квітком. Кілька тисячів купців і промисловців стратило цілий свій маєток, мноґо відобрало собі жите, инші в арештах лічили ся з золотої горячки. Два тисячі мілліонів талярів (шість мілліардів ма-рок) коштувала Німців свобода торгівлі. Не тільки здобули на Франції німецькі війська.

Не досить величезних материяльних страт. Моральні були гірші. Стан пруских уряд-ників, знаний до тепер з беззглядної чесности, почутя обов'язку, захитав ся в давних тради-циях. Зіпсуєтє почало ся з гори. Знана річ, що міністри фінансів ставали в обороні ґріндерів. Золото деморалізує чоловіка, є на службі дя-вола. Коли один з послів взивав правитель-ство, щоби заопікувало ся визискуваними, міністер Дельбрік, заживши табаки, сказав: „Длячого дурні дозволяють себе обманюва-ти? Нехай самі боронять ся“. Гомеричний сьміх 105 ґріндерів, засідаючих на лавах сой-му, вторував тій цинічній відповіді.

Президенти поліції гановерскої, берлінсь-кої і маґдебурскої фон В у р м б, ф. Б р а н д

і ф. Гергардт були членами ґріндерських надзорних рад; так само князі Бірон і Путбус і довгий ряд аристократів і високих бюрократів. Чейже пенсії членів надзорних рад виносили три рази тільки, що пенсії міністрів. Обманці і злодії знали, як брати ся до людей.

Прослаблювана до тепер чесність німецької торгівлі і промислу стратила давний блеск. Кредит став нустим маревом, підпис знаної перше і почитаної фірми перестав будити довіри. Люди не вірили собі взаїмно. Бож прецінь той мудрий, що другого виведе в поле, хто продає лихий товар. Совісність німецького ремісника стала легендою, чого свідощтвом була американська вистава, котра, як відомо, причепила до німецьких виробів згїрдну етикету: „billig aber schlecht“.

Такі овочі видало кількалїтне ґріндерске ошоломленє.

Вправді відзивали ся підчас сеї заверу-хи тут і там голоси чесні, розважні, наклику-ючі до отямлення, але хто слухав би в хвилях подражнення чесних і розважних голосів!

Аж „крах“ віденьський зілляв зимну струю на розпалені до червоности голови дилетантів, новиків в спекуляції — протверезив їх. Тоді напав на ґріндерів і їх окруженє великий страх. „Дїло свободи може змарнувати ся, чорна реакция може знов відозвати ся“. Ратуй, великий Ляскере!

Великий малий Ляскер не дав ся довго просити. Стаючи в обороні ґріндерів, боронив своїх. Але як боронити? Він, що називав себе „непідкупним, чистим, щитом добрих обичаїв“, як себе колись називав Robespierre, знав дуже добре, що єго приятелі не були непідкупні, що не мали чистих рук, що глузували з добрих обичаїв, знав добре ту огидну ватагу ґелдярських розбишак і тих крикливих ліберальних ревунів. Оборона спекулянтів рівнала би ся їх пораженню супроти вислідів віденьського краху.

Великий малий Ляскер, нащадок тальмудистів, пересякий нїжною казуїстикою хедерів, порадив собі инакше і то дуже справно. Відбив удар, звернений проти справдешних ґріндерів, звалюючи вину в сторону Богу духа винних членів різних надзорних рад.

Сиділо тих членів різних надзорних рад, що ними ґріндери послуговували ся яко приманами, багато в палаті вельмож і в соймі. Нї оден з них не мав понятя про торгівлю, ґелду, спекуляції, ефекти і инші шахрайські мудрощі, всі підписували проспекти, документи, не знаючи, що підписують, були орудєм в руках свідомих обманців. Провинили ся лиш тим, що приманені високими пенсиями давали піратам свої нерозважні підписи.

Надто проворним був Ляскер, щоби не знав про се, але мимо того зіпхав цілу вину

пораження як раз на тих солом'яних спекулянтів.

З гордовитою безличністю Жида став у лютім 1873 р. на парламентарній трибуні і виголосив свою славну промову, свої Enthüllungen. З гайнівським дотеном, зідливим язиком відмалював закулісові тайни спекуляції, її середники і доріжки, її цинізм, а коли скінчив той цікавий образ, показав пальцем на кількох солом'яних ґріндерів, що сиділи в соймових лавах, кличучи: *da ich Namen liebe!*

Підступ на разі удав ся. Ті солом'яні спекулянти, мов би обухом в голову діставши, заніміли з переляку.

Великий був триумф в народно-ліберальнім таборі. Їго дзвенники, орґани справдешних ґріндерів, дерли ся на весь голос: „дивіть ся, яких представників має німецька шляхта!“ Малий Ляскер виріс до розмірів великана. Порівнувано єго з Симоном Макавеєм і иншими героями Старого Завіта. І так Симон Макавейський запалив ся до своєї нової ролі, що стратив притомність. „Мені ходить лише о добро народа, а не о цілі сторонництва — говорив по своїх славних Enthüllungen. — Як би я знав, що між моїми приятелями є ґріндери, я назвав би їх також по імені“.

За багато було Німцям тої безличности. Хтось сказав: „Скажи по імені!“

І се запанувала нагло тишина. Симон

Маковейський спустив уши, перервав свої відкриття і втих.

Тепер отямили ся Німці. Перший пан фон Людвиг відбив удар. І він виступив проти спекулянтів, але назвав справдешних гріндерів. З криком і галасом опечалених банкротів кинули ся на него народно-ліберальні дневники. Они викрикували: „Найогиднійший і найбезличніший крик родить ся між противниками лібералізму, підлі клевети, огидливі сплетні ширять ся між людьми“... „Яскраві скандали стали жерелами зарібку і політичним револьвером“... „вся голота німецького народа злучила ся, щоби знищити сторонництво чесних людей“... Ф. Людвика названо вариятом, нечесним, дурнем, що єму недостає п'ятої доски. Диви ся, німецький народе, ми хотіли скупати ся в морю золота, зробити тебе найбогатшою суспільністю в Європі, а они, чорні реакционери, середновічні вспятники, драби, божевільні, глупі, сьміють нас посуджувати о особисті заміри! National Zeitung писала, що пан Ф. Людвиг терпить на помішанє ума і домагала ся від президента сойму, щоби заняв відповідне становище супроти божевільного.

Лише роздратовані Жиди знають в такий спосіб боронити ся. „Драбом в плащикучесноти“ (Hulunke im Tugendmantel) був кождий, хто сьмів діткнути ся кінцем пальця чирака спекуляції.

Але ті крики, ті видумки, сичанє гадин, що боронили свого гнізда, не зачинили уста відважним людям. За паном Ф. Людвиком відозвав ся Діст, посипали ся дневникарські дописи і брошури, прийшли вкінці страшні для новітніх піратів книжки *O t t o n a G l a g a*: *Des Reiches Not und der neue Kulturkampf, Liberale Freiheiten, Deutsches Handwerk und Historisches Bürgertum*, які виказали документами, що „сторонництво чесних людей“ рабувало нарід систематично і обдумано і що в старшинї сего сторонництва засідали *Жи́ди*. Не поміг *Жи́дам* їх чинний, дуже ревний уділ в *Kulturkampf-i*, в борбі з католицизмом, що в краю мав відпернути увагу від гелди, їх гріндерств. По 1880 р. відозвав ся знов в Німеччині старий оклик геп, геп, гузя на *Жи́дів*!

Ошоломлені успіхами у Франції, хотіли *Жи́ди* і Німеччину здобути вступним боєм. Але штука їм не вдала ся. Надто нетерпеливо, нервово, нерозважно, з непогамованою ароґанцією і ханчивостию своєї раси кинули ся до роботи і програли кампанію. Німці не є Французами. Думають поволі, зате основно. Не відняли они вправді *Жи́дам* повних горожанських прав, але не допускають їх до власти. *Жи́дівських* міністрів, генералів, високих урядників нема і доси в Німеччині. „*Михайлик*“ не любить Ізраеля, держить єго від себе далеко, *drei Schritt vom Leibe...*

По останнім німецьким геп! геп! по 1880 р. охрестило ся знов багато Жидів з страху перед маревом антисемітизму.

З грязи гелдових „крахів“ повстав новий тип освіченого Жида. Сей і тамтой гріндер, банкер, гелдяр, що єму повело ся вийти ціло з повною кишенею з фінансового погрому, погадав собі: нехай лихо возьме жидівську політику і жидівські ідеали, за які треба все тремтіти зі страху, бо не можна ніколи знати, коли гоям навкучать ся. Єго, раба золотого телця обходили політика, філософія ся, чи тамта, різні кличі о стілько, о скілько помагали єму лупити легковірних. Налупив їх досить, здобув багато мамони. Тепер треба єму спокою, щоби міг уживати без страху дарів золота і відносин: колігацій, гідности, ордерів, тої конечної прикраси золота. Бо чим є золото без блиску визначного становища в суспільности, в сьвіті?

Гріндер, банкер, гелдяр має тисячі або навіть міліони і доньки, а не всі сини історичних домів, дідичі великих імен, мають тисячі, міліони, що їх люблять, що їм є потрібні, щоби піддержати блиск роду. Добрий інтерес! Донька має тисячі, міліони, зять колігації, товариске становище, взаємини, а з се-го виростуть ордери і достоїнства, що прикриють болотне жерело мамони.

Так повстав новий тип освіченого Жида, — тип колігационіст!

Зловивши якесь убоге князівство, графство, в найгіршій разі якогось шляхтича на зятя, відвертає ся гріндер, банкер, гелдляр без жалю від усіх жидівських традицій, з їх все-світним післанництвом, з їх Сионом. Є чейже „освічений“ на взір тих з „шатра Медиянітів“, цілий ідейний рейвах обходить єго тільки, що „ефекти“ без вартости.

Нехай голяки бавлять ся в ідеї і тим подібні дурниці. Практичніше пустити нурка між гоїв, щоби мати сьвятий спокій.

VI.

*Білянс жидівської освіти. — Жидівська дражли-
вість. — Похибка XIX ст.*

Оглядаючи історію освіченого Жида з послідного століття, доходимо до дуже сумних вислідів. Освічений Жид відгріває в тім часі роль тої скостенілої з зимна гадини, що пригорнена, притулена, огріта, кусає милосердне лоно, що своїм теплом привертає їй життя. Християнська суспільність пригорнула его, огріла, дала єму життя, а він за ту її доброту відплатив ся невдячністю. Всьо взяв від християнської цивілізації і культури: знанє, наукові методи, штуку, літературу, політичну рівноправність, звичаї і обичаї, а заховував ся супроти сеї адоптованої цивілізації і культури з ненавистію уродженого, дідичного ворога.

Вже перший освічений Жид, Мойсей

Мендельзон, пещений, псований християнами, нїби любий Венямінок родини новітних народів, мав для християнства лише погорду, легковажив, зневажав єго. Так само єго наслідники, єго ученики, то є реформовані Жиди, з Авраамом Гайгером на передї. Цїла їх реформа полягала на тїм, щоби з юдаїзму усунути ритуальні дрібниці. Під кожним иншим зглядом не перестали бути потомками тальмудистів, з своєю мегальоманією, зарозуміlostю „вибраного народа“ і ненавистю до іновірців. „Просьвіта“, дитина толеранції, взята від християн, не оточила їх душі блиском чесної поблажливості. Всі жидівські учені ХІХ. в. із школи Мендельзона і Гайгера, що займалися історією, теологією, археологією і літературою Ізраїля, як Соломон Левізон, Марко Йост, Гірш Гріц, Штайнгайм, Крохмаль, Рапапорт, Давид Люццато і инші уїдали на християнство. Лише один Лев Halevy, син поета Ілїї, французский Жид (Resume de l'histoire des juifs anciens et modernes) умів задержати в критиці инших ісповідань властиву міру. Та ненависть до християнства зросла в другім поколїню осьвічених Жидів, перейшла в шаленість. Головним типом сих опутанців був Генрих Гайне, а єго духовним потомством є ціла громада публіцистів і дневникарів другої половини ХІХ. в., що при кожній спосібности з фуриєю роздра-

тованих оґарів кидала ся на християнську культуру. Плиткі, нужденні ліберальні кличі і плитка безвіроїсповідна фразеологія були і суть до тепер оружиєм того рода людців. З тисячів впливаючих безустанно жерел, з брошур і дневників впливає та отруя просвіти *sans Dieu et maître* і тисячними каналами розливає ся по цілій Європі і Америці, підмінуючи всюди величне дерево християнської культури.

Освічені Жиди XIX. в, що займали ся наукою, публіцистикою і дневникарством, гіршили, троїли християнські душі. Они все чіпали ся завсїгди ріжних переворотних доктрин і теорій, чи філософічних, чи політичних або суспільних. Де щось зарисовує ся, пукає, крушить ся, валить ся, де занюхають атеїзм або материялізм, або клясову ненависть, там стають они завсїгди під команду, яко крикливі помічники. Не творять они вправді хвиль перевороту, хаосу, буреня, лиш користають з них зручно для своїх цілій. І в найновішій формі суспільного перевороту, в соціялізмі і анархізмі відгрівають они перворядну ролю. Жиди Ляссаль і Маркс ішли на переді соціялізму, котрий не они сотворили.

Коли освічені учені, публіцисти і жидівські дневникарі приготовляли ґрунт під розкладову роботу, вщипляючи в душу християнської суспільности отрую безвірства, безві-

роісповідности і анархізму — *tabula rasa* — жидівські політики і вся фінансиєра, банкери, ґріндери, ґелдарі, лихварі кинули ся з пажерливістю голодних хробів на материяльний доробок, на овочі праці християнських народів, збещуючи лібералізм і торгівлю. Політики кували закони визволяючі торгівлю, спекуляцію, лихву, ґелду зпід догляду прокуратора, а фінансїсти під охороною тих прав грабили без милосердя Европу і Америку з зухвальством піратизму. Два рази протягом трицяти літ (1852 і 1873) засипали „крахи“, спричинені жидівскою спекуляцією, Европу руїнами збурених маєтків і підприємств.

Не веселий єсть білянс жидівської осьвіти з останних століть. Він доказує, що осьвічений Жид був так само непримиримим ворогом християнства як неосьвічений, правовірний, нереформований з тою лиш ріжницею, що шкідливіший. Вдираючи ся яко філософ, учений, публіцист, дневникар, політик, банкир, спекулянт між християн, не лише грабив їх так само, як неосьвічений, але і затроював їх душу, гіршив їх, рвав з повною євѣдомостию основу природної еволюції їх культури. Осьвічені християни, даючи аплявз жидівському лібералізмови, не спостерегли ся, що той мнимий лібералізм був лише підступною тактикою в борбі з хрестом.

І не трудно було заглянути в карти жи-

дівської гри. Бо Жида, оголомшені успіхом, уважали злишнім укривати ся з тою грою.

Дивна річ, кілька часу треба було стратити, щоби відкрити ту ясну, просту гру. Се дасть ся лише пояснити просьвіченим заслїпленем осььвічених християн. Бо вистарчало звернути бачнійшу увагу на авольогію юдаїзму Мендельзона або на дотепи Гайного нав'язані піною ненависти, щоби зрозуміти психольогію осььвіченого Жида.

В усіх брошурах і статях публіцистів і жидівських дневникарів, що гордо признавали ся до безвіроїсповідности, що пристрасно кричали проти всякої нетерпимости, зачудовує їх жидівська дражливість і нетерпимість у відносинах до християн.

Жидівський публіцист, дневникар, скритикує, виглузує, оплює без надуми всьо і всіх: релігії, ісповідання, народи, уряди, стани, духовенство, шляхту, міщанство, хлопа. Нема тої сьвятости инших ісповідань, инших народів, що на ній єго „віц“ не пробував би своєї сили, але нехай якийсь не-Жид діткне десь кінцем пальця якогось Жида, счинить зараз такий крик, як коли би сьвіт перевертав ся до гори ногами. Знаємо, що діяло ся в Німеччині по віденьскім „краху“, коли Людвік, Діст, Ролінг і Глягав забрали ся критично до Жидів; знаємо, який крик

счинив Ізраель сьвіта з нагоди Дрейфуса, як пінить ся з лютости, коли хтось десь возьме Жида за ковнір. Цілий жидівський нарід, не-осьвічений і осьвічений, зливає ся тоді в зби-ту лаву і виступає до спільної оборони. Навіть такі Жиди, що не терплять Жидів, як Гайне, Ляссаль, Маркс і всі фінансісти, стають по стороні „свого“.

Та народна солідарність і чуйність була би дуже похвальна, коли би они не стояли в суперечности з засадами асиміляції і „о-сьвіти“. Бо щож осьвіченого Німця, Француза, Поляка, Русина і т. д. Мойсеєвого ісповідання може обходити якийсь обманець, лихвар, гріндер, жидівський зрадник иншої народности? Хиба нічого. Прецінь ми, християни, не боро-нимо своїх грішників і злочинців. На се є суди, щоби з ними поговорили.

Ще дивнійша річ, що осьвічений Жид, котрий удає безвіроісповідного, замилює очи іновірців повабним піском атеїзму і материя-лізму, повинен бути рівнодушний на всі іспо-відання, а він також не дозволяє діткнути кін-цем пальця мозаїзму. Католицизм, протестан-тизм, магометанізм і т. д. виглузує, назве пересудом, забобоном, залюбки поборює, але іновірцям до мозаїзму мішати ся не можна!

Навіть в дрібницях Жид, що критикує радо всьо і всіх, з уроди цинік не терпить критика іновірця, дражливий аж до сьмішно-

сти. Така невинна комедія, як „Золоте теля“ або такий забавний монольоґ Климента Юноши, як „Пані Піпермент на водах“, звичайна собі, весела фарса, викликає в театрах, на естрадах, грімкі протести.

Іновірцєви не вільно діткнути Жида. Вспятником, ворогом сьвітла, культури, сїва-чем темвоти, злочинцем є кождий, що важить ся допустити образи маєстату „вибраного народа“.

Від часу до часу являє ся між Жидами якийсь Урієль А к о с т а, С п і н о ц а, Г а н ц, Ц у н ц, М о з е р, Л е о п о л ь д К а р о, якийсь реформатор, але протест тих бунтівників переходить без відгомону. Всі сї жидівські ідеа-лісти або гинуть викляті, або хоронять жи-дівску ненависть під опікунчі крила хре-ста. Пересічний інтелігент Жид, хотай би був навіть з переконання безвіроісповідним, не лиш не має відваги збунтувати ся явно проти мо-заїзму, але противно солідаризує ся під кождим зглядом з переказами жидівського на-рода — є, лишає ся в душі Жидом.

Длячого? Один лише Наполеон І. відга-дав, видів точно в самих початках „просьвіти“ психольогію Жида, коли в державній радї говорив: „мусимо уважати Жидів не лише окремою реліґійною сектою, але і також чу-жим, окремим народом“.

Осьвічені столітя XVIII і XIX допустили

ся тої самої похибки, що середновічні: виділи они в Жидї лише окреме, вороже християнству ісповіданє. А коли осьвічений Жид почав філософувати, відгривати ролю толеранта, безвіроісповідного, або вирікати ся тальмудизму, привитали єго з радостію осьвічені християни, думаючи, що тратять непримиримого ворога, а дістають щирого приятеля. Та похибка поясняє успіхи таких дволичних осьвічених, яким був Мойсей Мендельзон.

Сто літ сумного досьвіду розігнало сей обман, потвердило погляд Наполеона І. про Жидів. Ниві знаємо, що юдаїзм не є лише ісповіданєм. Є він збором иншого ісповідання, ворожого християнству, иншої раси, иншої народности, инших історичних переказів, инших цілий і стремлїнь і иншої етики, є він зовсім чужим первнем в родині арийских народів. І звідси єго сила, єго відпорність так велика, що просьвіта витворена арийскою расою відбиває ся від него як від твердої збруї, що не є в силі єго стравити.

Сьвідомо, чи несьвідомо, інстинктивно, відрухово є пересічний осьвічений Жид так само ворогом християнської культури, як перший лїпший темний хусид і так само як він, уважає себе в душі членом вибраного народа, що єму належить ся панованє над сьвітом, а християнина, арийця уважає дійною коровою, що її треба доїти, де і як удасть ся. Знана

річ, з якою несовісністю і хапчивістю до-їли і доять осьвічені жидівські фінансісти арийську корову.

Та окремішність так сильно вкорінилася в жидівську природу, що навіть ті Жиди, яким християни дали все, що лиш мають: майно, значіє, достоїнство, власть, — все що навіть такі Cremieux-и, Гамбетти, Beaconsfield-и не перестали ненавидіти своїх приятелів і добродіїв, уважаючи їх „низшою расою“.

Говорять факти, коментарі злишні. Они говорять, накликають до християн: стережіть ся осьвіченого Жида, бо він єсть для вашої релігії, для ваших переказів і ідеалів, для вашої культури більше шкідливим, як неосьвічений.

*

*

*

В Польскім королівстві не видали доси Жиди Cremieux-ів, Gambet-ів, Beaconsfield-ів і Ляскерів. Вправді прибула вже по 1830. до Варшави з Королівця громадка філософів в роді Мендельзона і Гайгера, що збудовала для себе реформовану синагогу, але краєві обставини не позволили тим „апостолам свободи“ розвинути свободно крил. Зрештою, майже всі охрестили ся і поводять ся спокійно. Тяжку їх руку відчула лише торгівля і промисл. Г а л ь п е р т и, К о н я р и, Л я с к и, Е п ш т а й н и, Н а т а н з о н и і інші знали

і звають добути з нашого убожества мільйони, але ті мільйони вернули, вертають все до автохтонів у виді посагу жидівських доньок, що віддають ся за різних кармазинів з титулами і без них.

Аж до найновіших часів не впливали Жиди в Королівстві на умове житє, на літературу, науку і штуку. Кількох з них брало участь в позитивістичнім руху, але другорядну участь; тут і там відзивав ся у варшавській печаті якийсь жидівський голос, але голос тихий, скромний. Жидівська справа була в Королівстві аж до 1900 р менше більше справою чисто економічною.

Аж в останніх роках відзивають ся сміло різні жидівські голоси, а *mutatis-mutandis* промовляють в той сам менше більше спосіб, як промовляли всі освічені європейські Жиди XIX. ст.: свобода, рівність, братерство, цивілізація, культура, пересуди, забобони, гниль середньовічна (читай християнство), поступ, реформи, переворот, соціялізм і т. д. Провід в тім „освідомляючим“ рейваху ведуть краківський В. Фельдман і варшавський Лев Бельмонт (Blumenthal).

Жидівських просвітників заохотила, осмілила російська революція. Великою лавою вдерла ся молода інтелігенція, пів- і чверть-інтелігенція до соціялістичних товариств, кинула ся навіть на вічеві трибуни, на відчито-

ві катедри і з крикливою заїлостію напастувала релігію, особливо християнїзм, родину, супружество і історичні перекази народа. Геть з хрестом! Геть з білою гускою (орлом)! — гомонїло нераз по варшавських улицах. Але революция не удала ся, скінчила ся поразкою — революційне одужевленє остигло.

Що діяло ся в Варшаві 1905, 906, 907, було лиш пробою, замовленєм того, що було би діяло ся в Польскім Королівстві, якби змінені політичні обставини визволили мільон вісімсот тисячів Жидів (бо тільки їх там є) розв'язали їм руки і дозволили кинути ся без жадної контролі на десять мільонів населеня місцевого, слабо відпорного.

Finis Poloniae!

Коли 100.000 французких Жидів могло протягом пятидесятиліт викупити четверту часть цілого майна Франції і зайняти найвищі щєблї урядничої драбини, коли громадка ґріндерів могла накинути німецькому соймови закони, що служили головнo ділям Ізраїля і зруйнувати, знеславити німецьку торговлю, то що чекає Королівство Польске, де кождий сємий населенець єсть Жидом?

Caveant consules!

А щож у Галичині?! Маймо ся на бачности!

2,43 (1987)

7147

06 10 5

Осьвічені Жиди.

Розвігка Єске-Хоіхьского.

Переложив з дозволу автора

Д. Іван Плавук.

ЛВІВ.

З печатні В. А. Шийковского.

1911.

R